

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

- (Н) — Нове в Українському правописі.
- (В) — Вправи для виконання.
- (НВ) — Зверніть увагу!
- (З) — Запам'ятайте!
- * — Див. відповідь наприкінці посібника.

I. ПРАВОПИС ЧАСТИН ОСНОВИ СЛОВА

1. ЛІТЕРНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

1.1. Правопис Е, И в словах¹

Наголошенні голосні *е* та *и* у вимові виразні, тому їх передаємо тими самими літерами: *далеко*, *високо*.

Ненаголошенні *е* та *и* невиразні у вимові, їх передаємо тими самими літерами, що й під наголосом: *великий*, *величезний*, *бо велич*; *держу*, *бо одержати*; *клекотіти*, *бо клекіт*; *несу*, *бо принесений*; *шепотіти*, *бо шепіт*; *криве*, *бо криво*; *тримати*, *бо стримувати* та ін.

У словах із постійним наголосом невиразний звук перевіряємо за словником: *левада*, *кишеня*, *минулий*.

1. Заповніть пропуски в словах.

В..ликий, д..ржу, кл..котіти, н..су, тр..мати, зел..нь, бер..г, руч..нька, малес..нький, гр..міти, тр..вога, кр..шити, тр..мати.

2. Перепишіть, заповнюючи пропуски в словах.

I. А з..мля л..житъ м..дова, а поля пожаті мріють, на городах достигають гарбузи з..леноребрі (*M. P.*²). Кр..ло зорі рум'янить тучі у голубій дал..ч..ні (*B. C.*). З темного моря білява хв..лечка до поб..р..жного кам..ня горнеться (*L. У.*). Он зірка в небі прол..тіла, погасла зірка в в..шині (*B. C.*). Т..че вода в синє море, та не в..тікає (*T. Ш.*).

II. Сонце пр..святе на землю радість пр..несло (*T. Ш.*). На ко..заку і рожа пр..гожа. Над лісом плив місяць-пов..нь і п..р..хлюпувалось ч..р..з б..р..ги б..здонне небо (*Ю. З.*). Плет..во торосів та балок снується у в..ш..ні (*M. Б.*). Закотилося сон..чко за з..л..ний гай (*н. т.*).

¹ Див. § 1 нової редакції Українського правопису. Далі у подібних посиланнях зазначено лише номер відповідного параграфа.

² Тут і далі: див. умовні скорочення у додатках.

3. До лівого стовпця випишіть слова зі вставленою літерою **e**, до правого — з **и**.

Бл..зенько, в'єтнам..ць, відд..рати, дж..р..ло, дят..л, д..ректор, сп..нити, дал..ч, ос..литися, гр..б..лька, непр..м..ренний, справ..дливий, сп..нити, кр..ниця, заст..лати, зат..кати, ос..ле..дець.

1.2. Правопис О, А в словах

Звуки **[o]**, **[a]** в українській мові вимовляються чітко, тож пишуться згідно з вимовою. Але: **богатир** (*силач, герой*) — **багатир** (*багатій, заможний*) — відмінність у лексичному значенні слів; правопис подібних слів необхідно запам'ятати.

О пишемо в словах: **борсук, гончар, комин, козак, коровай, крохмаль, лопата, отаман, поганий, погон, пором, слов'яни, солдат**.

А пишемо в словах: **багаття, багатіти, багато, гаразд, гарячка, гарячий, кажан, калач, качан, хазяїн, халява**.

4. Заповніть пропуски в словах.

Б..гатий, г..рячий, к..жан, к..лач, х..зяїн, р..зумний, г..лубка, б..гатир (*багатій*), б..гатир (*герой*), б..рсук, допом..гати, б..гатослівність, п..гано, см..лоскип, к..зацтво.

5. Перепишіть, заповнюючи пропуски в словах.

Народ, що вільним став, нікому не зл..мити (*B. С.*). Ми пол..мали кайдани століть, гніту розбили твердині (*M. Р.*). До нитки звівся мій к..зак, усе на панщині проклятій, а був х..зяїн (*T. Ш.*). Прол..милась хмара наді мною золотою чашею грози! (*L. К.*). Сонце прог..няє каламутъ (*M. Р.*). Хоче море човна розл..мати, тро..щить, л..мить, піском засипає (*L. У.*).

1.3. Уживання І, І на початку слова¹

На початку слова зазвичай пишемо **i** відповідно до вимови: **Іван, іграшка, ідол, ікати** (вимовляємо **i** замість **u**), **ікона, іменувати, ім'я, індик, іноді, іржа, існувати, істина, іти**.

Деякі слова мають варіанти з голосним **и**: **ірій і ирій, ірод і ирод** (*дуже жорстока людина*).

І пишемо на початку окремих вигуків (*іч!*), часток (*іч який хитрий*), дієслів **ікати, ікнути, ікатися, ікнутися** (вимовляємо **и** замість **i**) та похідних від них іменників **ікання, ікавка, ікавочка**.

¹ § 2.

И на початку слова вживаємо в деяких загальніх і власних назвах, що походять із тюркських та інших мов, відповідно до їх вимови в цих мовах: **иібен, ир, Ич-оба, Кім Чен Ин**.

6. Випишіть до першого стовпця слова, які потребують літери **i**, до другого — ті, що потребують літери **и**, до третього — слова, які мають два варіанти написання.

..м'я, ..ндик, ..рій, ..ч-оба, ..ній, ..нколи, ..кавка, ..ноді, ..кнути, ..род, ..нший, ..снувати, ..стина, ..нженер.

7. Складіть та запишіть речення зі словами, що мають варіанти з голосними **i** та **и**.

1.4. Літери Ї, Я, Ю, Є¹

Літери **ї, я, ю, є**, що позначають звукосполучення **[ї + i]**, **[ї + a]**, **[ї + u]**, **[ї + e]**, пишемо:

- на початку слова та після голосного: **героїзм, їжа, іздець, їх, мої, руїна, наївний; якість, юродивий, ество;**
- після апострофа: **об'їхати, під'їзд, Захар'їн; п'ять, м'ята, в'юн;**
- ї після м'якого знака: **Ананьїн, Вінїв;** в іншомовних словах після літери, що позначає голосний: **архаїчний, егоїзм, еліпсоїд, целулоїд.**

Примітка. Літери **я, ю, є** позначають один звук після літери на позначення приголосного звука для передавання його м'якості: **дядько, люди, останнє, ряд, рясно, рюкзак, рюш.**

Ї не пишемо після префікса або першої частини складного слова, якщо вони закінчуються літерою, що позначає голосний, а наступний склад або друга частина складного слова починаються з **i**: **доісторичний, зайнтригувати, переінакшити, поінформувати; новоірландський, староіндійський.**

8. До лівого стовпця випишіть слова, у яких **я, ю, є, ї** позначають два звуки, до правого — слова з цими літерами, що позначають один звук.

Любов, юшка, юнга, криниця, сіллю, тишею, бюст, сміються, юність, їхати, юрта, краля, єнот, майвка, лямівка, доля, надія, людина, горнятко, копальня, магнолія, лялька, слоненя, яблуневий.

9. Випишіть речення, що містять слова з літерами, які позначають два звуки. Поясніть свій вибір.

¹ § 3, 4, 126.

На другий день, рано-вранці, Чіпка пішов до Грицька. Нова хата, біла, чепурна, привітно виглядала з-за обголених лихую осінньою негодою груш та рядка прутнястих верб. Двір був просторий, чистий, оплесений; ззаду, на току, стояли ожереди соломи; з лівого боку чорніли грядки та невеличкий молодий вишняк; з правого — хлівець, загорода та погріб. Коло воріт над перелазом білів новою цямриною колодязь, виглядав на шлях новим високим журавлем (П. М.).

2. ЛІТЕРНІ ПОЗНАЧЕННЯ ДЕЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

2.1. Літери Г, Г' в українських та в давно запозичених словах

Літера *г*¹ передає на письмі глottовий щілинний приголосний звук — як в українських словах: *берегти*, *вогонь*, *гадка*, *гукати*, *жага*, *згин*, *крига*, *пагінець*, так і в загальних та власних назвах іншомовного походження (на місці *h*, *g*): *абориген*, *агітація*, *агресія*, *багаж*, *болгарин*, *газета*, *генерал*, *геологія*, *горизонт*, *грамота*, *делегат*, *кілограм*, *логопед*, *магазин*, *педагог*, *фотографія*; *Евангеліє*, *Гомер*, *Англія*, *Гаага*.

Літера *г'*² передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний:

а) в українських та в давно запозичених і зукраїнізованих словах: *агрус*, *гава*, *газда*, *гандж*, *ганок*, *гатунок*, *гвалт*, *герати*, *гедзь*, *гелготати*, *гелготити*, *гергелі*, *герготати*, *герготити*, *гігнути*, *гирлига*, *глей*, *гіт* (у лампі), *гогельмогель*, *гонт(a)*, *грасувати*, *грати* (іменник), *гречний*, *гринджоли*, *ґрунт*, *гудзик*, *гуля*, *туральня*, *джигун*, *ձիգա*, *ձիցլիկ*, *ձրգати* тощо та в похідних від них: *агрусовий*, *газдувати*, *гергіт*, *гвалтувати*, *гратчастий*, *ґрунтовий*, *ґрунтувати(ся)*, *гудзиковий*, *гулька*, *прогавити* і под.³;

б) у власних назвах — топонімах України: *Горгáни* (*гірський масив*), *Горóнда*, *У́гля* (села на Закарпатті); у прізвищах українців: *Галаган*, *Галятовський*, *Геник*, *Герзанич*, *Гердан*, *Гжицький*, *Гу́га*, *Гога*, *Гойдич*, *Гонта*, *Гри́га*, *Гудзь*, *Гула*, *Ломага*.

¹ § 5.

² § 6.

³ Тут і далі: див. умовні скорочення у додатках.

2.2. Літери Г, Г' для передавання звуків [G], [H] у словах іншомовного походження¹

1. Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі літерою *g*, зазвичай передаємо літерою *г*: *авангард*, *агітація*, *агресор*, *блогер*, *генерал*, *гламур*, *графік*, *гроз*, *ембарго*, *маркетинг*, *міграція*, *лінгвістика*, *серфінг*, *синагога*, *Вахтанг*, *Гайнетдін*, *Ердоган*, *Гейне*, *Гольфстрім*, *Гурамішвілі*, *Люксембург*, *Магомет*, *Чикаго*, «*фольксваген*» (автомобіль).

(NB!) 2. У прізвищах та іменах людей допускається передавання звука [g] двома способами: шляхом адаптування до звукового ладу української мови літерою *г* — *Вергілій*, *Гарсія*, *Гете*, *Грегуар*, *Гуллівер*; і шляхом імітування іншомовного [g] літерою *г'* — *Вергілій*, *Гарсія*, *Гете*, *Грегуар*, *Гуллівер*, *Гегель*, *Георг* і т. ін.

3. Звук [h] переважно передаємо літерою *г*: *гандбол*, *гербарій*, *гінді*, *гіпотеза*, *горизонт*, *госпіс*, *госпіタル*, *гумус*; *Гарвард*, *Гельсінкі*, *Гіндустан*, *Ганнібал*, *Гейне*, *Горацій*, *Люфтганза*. За традицією в окремих словах, запозичених з європейських та деяких східних мов, [h] і фонетично близькі до нього звуки передаємо літерою *х*: *хобі*, *хокей*, *хол*, *холдинг*, *брахмáн*, *джихад*, *моджахед*, *ханúм*, *харакíрі*, *хіджаб*, *шахід*, *Аллах*, *Ахмед*, *Мухáммед*, *Сухроб*, *Хакім*, *Хаммурапі* і т. ін.

10. Перепишіть, заповнивши пропуски у словах літерою *г* чи *г'*.

..ай, ..роно, ..ерли..а, ..алама..ати, ..удзик, ..валт, ..рамотний, ..рунтування, ..ава, ..едзъ, ..анок, а..рус, ..ражда, ..аночок, ..умка, ..уска, ..олос, ..андж, ..уля, ..ол, джи..ун, дзи..а.

11. Перепишіть речення, дотримуючись правил уживання літер *г* і *г'*.

Крилатим (г, г')рунту не треба (Л. К.). (Г, Г')олос блиснув і спалахнув, як (г, г')ніт (А. Г.). А (г, г')валту! а крику! І (г, г')армонія, і сила, музика та й (г, г')оді (Т. Ш.). Так смолоскипно виграйнуло сонце тривожним (г, г')роном форм і кольорів (І. Ж.). Вона, тримавшись за (Г, Г')ермеса, йшла — у смертнім рам'ї плуталися ноги (Р.-М. Р., пер. В. Ст.). Вимила посуд, присіла на дзи(г, г')лик (І. Ж.). (Г, Г')реція — велими (г, г')речна країна! А може, ти, добріший, як завжди, тримаєш дзи(г, г')арі в глибинах ночі? (Р.-М. Р., пер. Д. П.). У Лондоні, на Бішопс(г, г')ейт-стріт, стойть маленька церква Святого Етельбур(г, г')а. (Г, Г')ала(г, г')ани — козацько-шляхетський рід, який вів початок від (Г, Г')ната, полковника, і його